

Diego Rivera

LEKEITIO_n

Akademizismoaren eta modernitatearen artean. Diego Rivera euskal kostaldean: Lekeitio (1907)

Mikel Onandia Garate

Bai bere produkzio pikturikoagatik baita Mexikoko historiako etapa garrantzitsuenetako batean aktiboki parte hartzeagatik, Diego Rivera (Guanajuato, 1886 – Mexiko Hiria, 1957) Iberoamerikako artista garrantzitsuenetakoa dugu. Mexikon lehen formakuntza jaso eta Europan egonaldi luze eta emankorra egin ostean, non Pariseko abangoardiako artista nagusienekin lan egin zuen (1907-1921), Clemente Orozco eta David Alfaro Siqueirosekin, muralismo mexikarra deitutakoaren protagonista bihurtu zen. Bere konexio pertsonalengatik, izaera menderakaitzagatik legenda bihurtu aurretik, 1907 eta 1909 artean Espainian bizi izan zen eta Eduardo Chicharro maisuarekin euskal kostalderaino hurbildu zen. Lekeitio egin zuen denboran gauzatu lanek margolariaren ikaskuntza garaia erakusten dute, akademizismoaren eta urte horietan Espainian modernitatearen inguruan nagusi ziren mintzaira plastiko berrien artean mugituz.

Margolari akademiko eta naturalistekin formatua, Diego Rivera gazte-gazterik Mexiko Hiriko San Carlos Arte Ederren Akademia zaharrean sartu zen. Aire librean lehen paisaiak margotzen hasi eta arte europarra ezagutu zuen, Gerardo Murilloren eskutik; azken honek hura zuzenean ezagutzera animatuta, Veracruzeko Gobernuaren beka batekin Europara bidaiatu ahal izan zuen, sei hilabetero Teodoro Dehesa gobernadoreari lan bat bidaltzeko baldintzarekin [1. fig.]. Rivera 1907ko otsailean heldu zen Espainiara Alfonso XIII itsasontzian, bere memorietan seinatu bezala, hogei urte, metro bat eta laurogei zentime-

tro baino gehiago eta ehun eta hogeitamar kilorekin.¹

A Coruña-tik pasa ostean Santanderrera ailegatu zen, bertatik Madrilerera zuzenean bidaiatzeko. Hiriburuan, Gerardo Murilloren gomendioz, hurrengo urteetan bere maisu izango zen Eduardo Chicharro y Agüera (Madril, 1873-1949) pintore prestigiotsuak itxaroten zion. San Fernandoko Arte Ederren Erret Akademian eta Joaquín Sorollaren estudioan formatua, kostunbrismotik simbolismorako bidea egin zuen –egiaz mende hasierako simbolismoarekin zerikusirik handirik barik, gehiago akademizismo frantsesak beranduago egin-dako asimilaziotik, edota baita prerrafaelismotik hurbilago² eta bere karreraren une politetan aurkitzen zen Chicharro zirkulu artistikoetan barneratu zuen Rivera, Extremadura, Gaztela, Galizia, Valentzia, Murtzia edo Euskal Herrian zehar egin bidaietan ere lagundu zuelarik.

Diego Riverak 1907 eta 1909 artean Espainian bizitako garaia madurazio akademikoarena eta Parisen abangardia ezagutzeak ekarriko zion akademizismoaren superazioaren aurrerapena izan zen, eta bi urte horietan zuzenean Chicharroren eta Madrileko giroan

1 – Diego Rivera bere ikaskideekin Arte Ederren Eskola Nazionalean. 1906

¹ Artistak diktatu eta baimendu bi biografiak Loló de Torrienteren *Memoria y razón de Diego Rivera* (1959) eta Gladys March-en *Mi arte, mi vida. Una autobiografía* (1960) dira; bien eduki nagusiaren hautaketa bat egin du Juan Coronel Riverak hurrengo argitalpenerako: *Diego Rivera. Palabras ilustradas* (2007), Museo Estudio Diego Rivera, Mexiko.

² BRIHUEGA, J., (1981), *Las vanguardias artísticas en España. 1909-1936*, Istmo, Madril, 144. orr.

ezagutu ahal izan zituen beste artista espainiar ezberdinen eraginpean gauzatu zuen bere produkzioa. Ailegatu zenetik deskantsu gabe lan egin zuen, sarritan bisitatu zuen Prado Museoa, Greco, Goya, Velázquez eta pintore flandriar, holandar eta italiarren lanak kopiatzeko, eta zirkulu bohemiokoekin eta espainiar intelektual ezberdinekin kontaktua hasi zuen, hala nola Ramón González de la Serna edo Ramón Valle Inclanekin, edota hurrengo urteetan adiskidetasun estua mantenduko zuen Maria Blanchard artistarekin.

Espainian aurkitu zuen giro artistikoa 98ko belaunaldikoen erregenerazionismoak eta tradizioa eta modernitatea kontrajartzen zituen

identitate kulturalaren kontzepzio tragikoak blaituta zegoen, abangoardiaren protagonista nagusiak, hala nola Pablo Picasso, Juan Gris, Julio González edo Daniel Vázquez Díaz, Parisen ziren bitartean.³ Bere egonaldian Riverak erre-gionalismo modernista espainiarra –zeinak bertako tradizioaren gaiak inpresionismotik postinpresionismora arte zihozten mintzairaren bidez tratatzen zituen–⁴ ezagutu eta ikasketa moduan erabili zuen, 1909 urte bukerarako bere egina zuelarik, argiaren eta kolorearen trataerei dagokienez berritasunei irekitako sustrai akademikoko pintura gauzatzeraino.

Madrilera lehen aldiz heldu eta handik gutxira, 1907ko udaberrian, Riverak Bartzelonako V. Nazioarteko Erakusketa bisitatu zuen; bere maisu Chicharro lan batzuk erakusgai zituen bertan, eta mexikarrari Toledoko bi paisaia ez zizkioten onartu. Erakusketa hartan, ikastun gazteak Manet, Renoir edo Pissarro bezalako lanak zuzenean ikusi ahal izan zituen, baina inpresionismoak, XIX. mende bukaerako eta XX. mende hasierako pintore katalanengan eragina izan zuenak, presentzia urria izan zuen zirkulu madrildarretan, eta Riverak ezagutzen bazuen ere, oraindino eredu konbentzionalagoetatik ikasten ari zen. Maisuak eta ikasleak desplazamendu hura bidaia luze bat egin eta euskal kostaldetik pasatzeko aprobetxatu zuten. Mexikoko burgesia txikiaren kide, gobernuaren beka batekin ikasketak osatu eta bere talentua askatzeko borrokan ari zen gazte konbentzional bat zen Lekeitiora ailegatu zen Rivera [2. fig.].⁵

Ez dira ezagutzen Lekeitiora bidaiatzearen arrazoiak eta bertan eman ahal izan zuen denbora. Zubiaurre anaiak, Aurelio Arteta edo Julian Tellache bezalako euskal artista ezberdinekin adiskidetasuna egin zuela esan izan da.⁶

2 - Diego Rivera Angelina Beloff-ek erretratatu. 1909

Lekeitio izanik, sarritan hurbiltzen baitzen bertara. Modu berean, egiaztatzen duen dokumentaziorik ez badago ere, hura bezain onargarria den hipotesia Eduardo Chicharro Madrazo familiarekin izan zezakeen harremana da; Madrazotarrak lotura estua zuten Euskal Herriarekin, etxea baitzuten Lekeitio eta eragin nabarmena izan zuten XIX. mendeko pintore batzuegan, Juan de Barroetaren kasuan adibidez. 1884an Ángeles López de la Calle-ekin ezkondu zenetik, Ricardo Madrazok uda

Azken honek ere Eduardo Chicharroren tailerrean jaso zuen formakuntza, zehazki 1900. urtean Ascensio Martiaren euskaldunarekin batera, eta 1907an Parisen bazen ere, ez da zentzugabea Rivera eta Chicharro euskal kostaldera Tellaecheren bidez ailegatu izana, bere familia

guztiak herri bizkaitarrean pasatzen zituen, eta ia bere lagun guztiak hurbildu ziren bertaraino. Ez litzateke oso arraroa beraz Chicharro eta bere dizipulu mexikarra Madrazotarren etxera heldu izana.

Riverak 1907ko udan zehar Lekeitioan gauzatu zituen obra desberdinak kontserbatzen dira. Sinaturik eta dataturik dauden lanok kostaldeko herriaren portu, kale eta paisaia identifikagarriak errepresentatzen dituzte, eta egun bilduma pribatueta gordetzen dira gehienak, batzuen kokalekua orain urte gutxi arte ezezaguna izan delarik.

La Casona [3. fig.] izeneko lanak Behoko eta Tortola kaleen arteko eskina egiten duten etxeak errepresentatzen ditu, lekuaren testigantza errealista baino gehiago aitzakia plastiko gisa, Lekeitio osatutako pintura modernoengan. Rivera bi kalekura kurbatuen kontraposizioaz eta bereziki eraikinaren ardatz bertikal eta horizontal ezberdinez baliatzen da, etxeek mihise ia osoa okupatzen duten konposizio konplexu bat osatzeko, zeru irekiari eskuma aldean soilik irtenune estu bat libre utziz. Ikuspuntu hain hurbilak, kalearen angeluetako batean, etxebizitzaren monumentaltasun eta bolumentria sentsazioa –artistaren interes na-

3 - *La Casona*, Diego Rivera, 1907

³ CALVO SERRALLER, F., (1987), 'Rivera y España, un capítulo olvidado', *Diego Rivera. Retrospectiva*, MNCARS, Madril, 122. orr.

⁴ Bere memorietan Riverak artista gazteen lana ezagutu ahal izan zuen lekua seinatu zuen, non inpresio berezia sorrarazi zion Darío de Regoyosen lanak: 'Era esta tienda, en la calle que resulta de la bifurcación de la de Alcalá, el lugar de reunión de los pintores jóvenes de Madrid. A ella concurría, cuando raramente pasaba por la capital, el admirable, y tan grande como poco conocido, maestro del neoimpresionismo español, el verdadero pintor de España, la geográfica, etnográfica, social, física y metafísica, Darío de Regoyos.' *Diego Rivera. Palabras ilustres* (2007): 227.

⁵ MARNHAM, P., (1999), *Soñar con los ojos abiertos. Una vida de Diego Rivera*, Debate, Madril, 74. orr.

⁶ BONET, J. M., (1995), *Diccionario de las vanguardias en España. 1907-1936*, Alianza Editorial, Madril, 526. orr.

4 - Iglesia de Lekeitio edo Piedra vieja y flores nuevas, Diego Rivera, 1907

gusiena margolan honetan— nabarmentzen du, orban kromatikoek eta argi-ilunek areagotua dena, eta horrexegatik kubismoaren ait-zindari gisa eta Riverak XIX. mendeko loturak uzten dituen lehen lana kontsideratu izan da.⁷

Arostegi Jauregiaren atzetik bajatzen den aldapatik, Madrazotarren etxetik metro gutxira, Riverak Lekeitioko Andra Mariaren Zeruratzearen Basilika margotu zuen *Iglesia de*

Lekeitio edo *Piedra vieja y flores nuevas* deitutako mihisean [4. fig.]. Hondoan eta gerizpean eliza gotikoaren fatxada nagusia erretratzen da haren errepresentazio osoa moztzen duen konposizio batean, lehen planuko azalea larrosadun zuhaitz oparoekin kontrastean. Detale handiko eta zeruaren trataera zinez interesgarriko koadroan, planteamendu efektista honek sekula koadro erlijiosorik gauzatu

ez zuen artistari tradizio zaharren baitan bizi berria loratzen dela dioen irakurketa sinbolikoa proposatzea ahalbidetzen dio, izenburuak aditzera ematen duen bezala.

Lekeition margotu obren artean duda barrik kostunbrismora —eta neurri batean euskal kostunbrismora— gehien hurbiltzen dena *La parte de Pedro da* [5. fig.], giza figurak erre-presentatzen dituen lan bakarra, konkretuki abadeen moilan zehar arraina daraman bikote bat. Kontraste luminikoak atentzioa deitzen du ostera ere, alde batetik, pertsonaien tonu ilun eta monumentaltasun latzaren —ziurrenik orduko euskal artista garrantzitsuenen eraginez, izan Zuloaga edo Zubiaurre anaiak, azken hauek urte horietan Madrilén bizi eta tertulia desberdinetan parte hartzen zutenak—, eta beste alde batetik Sanpedropearen eta portuaren etxeen artean, Tellaecheren zenbait konposizio gogorazten dituen hondo kolorista eta sensual batekin. Riverak 1907 eta 1909an Iberiar Penintsulan zeharreko bidaie-tan pintatu obra esanguratsuenetakoa da, orain gutxi bilduma partikular baten baitan argia ikusi duena.⁸

⁷ LOZANO, L. M., (2011), *Diego Rivera, cubista: de la academia a la vanguardia (1907-1921)*, Fundación Unicaja, Malaga, 15. orr.

⁸ *Picasso & Rivera: conversaciones a través del tiempo*, (2017), INBA, Mexiko, 220; 221. orr.

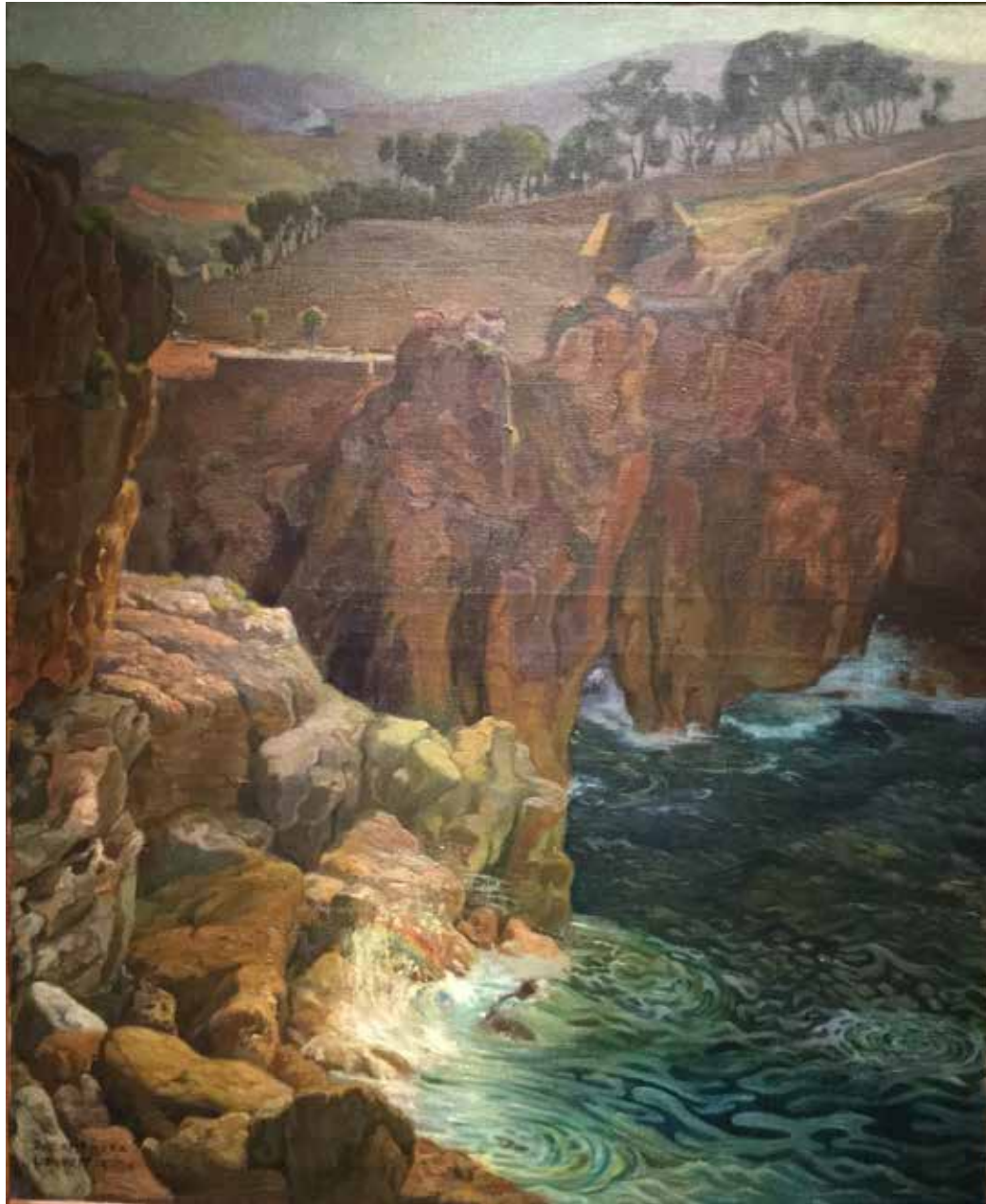

Diego Rivera
Yizela 1907

5 - La parte de Pedro, Diego Rivera, 1907

6 - Cuando los remos descansan, Diego Rivera, 1907

7 - *En Vasconia*, Diego Rivera, 1907

Portuaren beste eszena bat *Cuando los remos descansan* [6. fig.] dugu, Txatxo kaiaren kurbaren bista polit bat. Espainiar pintore moderno askorengan ohikoa zen uraren gaineko argiaren islen tratamendu nabarmen batekin, belak bilduta portuko itsaso lasaian deskantsatzen duten ontzien gainean altxatzen dira lehio txikidun etxe

estu bereizgarriak. Bere aldetik, itsasoaren eta arroren gaineko jolas eta argi efektu beretsuak ikus daitezke baita *En Vasconia* [7. fig.] mihisean. Kabauako labarren gainean 1902an eraiki frontoia –70etan estalia izango zena– agertzen da giro lanbrotzuko pintura honetan, bilduma partikular batean hau ere, Lekeitio gauzatutakoeren taldetik pu-

blikoaren eta espezialisten artean gutxien ezagutzen dena. Gaiaren aukeraketak eta harrizko murruek kontra egiten duen forma uhinduko itsasoaren tratamendu plastikoak neurri batean Joaquim Mir katalanaren zenbait pintura gogorarazi ditzakete, Riverak haren lana Bartzelonako Nazioarteko Erakusketan ezagutu baitzuen.

8 - *Izenbururik gabe*, Diego Rivera, 1907

9 - *Lekeitioko bista*, Eduardo Chicharro y Agüera, 1907

Duela gutxi Riverak Lekeitioko egonaldian gauzatu eta orain arte ezezaguna izan den izenburu bako pintura berri bat atera da argitara [8. fig.]. Kalean zehar eskuan otoitz-liburu bat eta arrosario bat daraman beltzez jantzitako adindun emakume bat errepresentatzen da, zehazki Beheko kalean; izaera kostunbristako pinturan, andrearen eta portaleen tonu ilunak etheen paretara zuriekin eta Dendari kaletik datorren eguzki izpi indartsuen argiarekin kontrajartzen dira. Sinatua eta 1907an datatua, margolana Teodoro Dehesa Gobernadorearen idazkaria zen Eliazar Espinosa Jaunari dedikatua dago, eta artistak hari zuzenean bidali zion urte berean. 2017 urtera arte familiaren eskuetan, ondorioz katalogatu eta publikoan erakutsi barik egon da.⁹ Interesgarria da lan hau kale berean Eduardo Chicharro beste angelu batetik egindako pinturara batekin alderatzea, kasu honetan giza presentziarik gabe portale eta irekitako lehio berberak tonu argiagoan irudikatu konposizio bat, ikasle eta maisuak batera eta leku berezuetan margotzen zutela frogatzen duena [9. fig.].

⁹ Riveraren korrespondentzian aurki daitekeen deskribapenak hala dio: 'una calle de un pueblito vizcaíno, con la figura de una anciana que, con un libro de oraciones y un rosario en las manos, se encamina al templo.' WOLFE, B., (1972), *La fabulosa vida de Diego Rivera*, Diana, México, 53. orr.

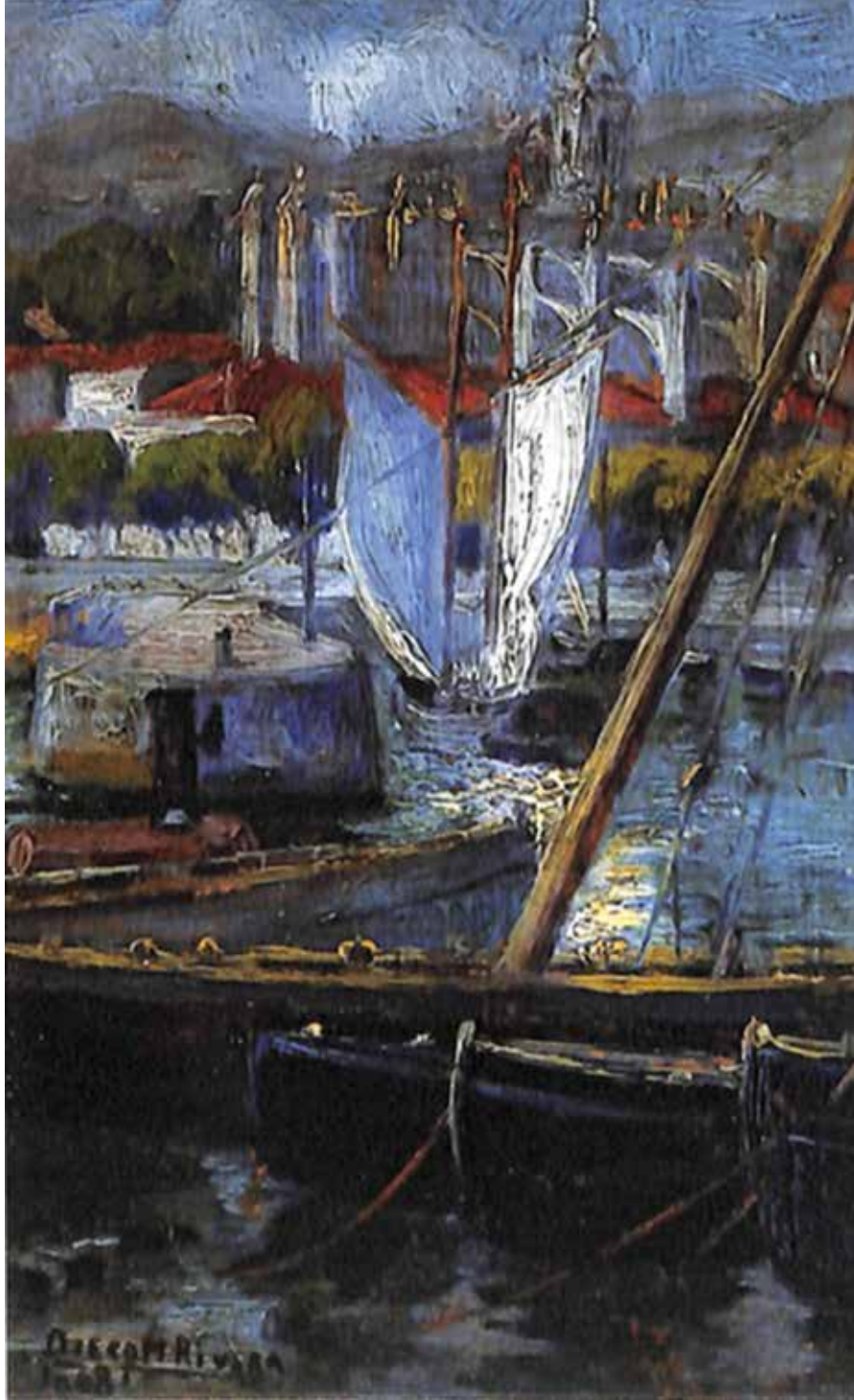
Diego Riveraren garai hartako beste bi lan existitzen dira, taula gaineko bi apunte txiki hain justu. Lehenak, *Costa cantábrica* [10. fig.] titulua duenak, Santa Catalinako farorako bidean altxatzen diren itsalabarrak errepresentatzen ditu, konkretuki Estrabupia izenez ezagutzen den itsasoaren sarrera txikia, goiko aldean kostatik hurbil dabilen belaontzi txiki bat erakusten duelarik.

Bere aldetik, *Lekeitio* [11. fig.] taula urte horietan oraindino tinglaurik ez zeukan Iparreko moilatik gauzatu portuaren bista du. Lerro diagonal eta horizontalen bidez osatu konposizio konplexuago batean, lehen planuan itsasontzi ezberdinak eta hondoan basilika monumentala nabarmentzen dira. Aire libreko bi bozetoetan –Chicharrok bere dizipuluei, naturan, giroaren arazoekin lan egitea gomendatu zien beti¹⁰ egikera benetan soltea hauteman daiteke; inpresionismo tekniko batetik hurbil, Riverak Sorollaren pintzelkada bere egin eta erakusketa ofizialetan erakusteko eta bere bekaren justifikazio gisa bidaliak izateko estudioan amaitu obretan baino ausardia askoz nabariagoa agertzen du hauetan. Era berean, atentzioa deitzen du *Lekeitio* apuntea sinatuta eta 1908an datatua egoteak, beste margolanak baino urtebete beranduago, agian hurrengo udan Rivera euskal kostaldera bueltatu zelako, edota sinpleki pintorearen arrakasta handiaren ondorioz, beranduago modu orientatiboan sinatu ahal izan zuelako.

¹⁰ PRADOS Y LÓPEZ, J.; M., (1976), *Eduardo Chicharro. Su vida y su obra*, Caja de Ahorros de Ávila, Avila, 127. orr.

10 - *Costa cantábrica*, Diego Rivera, ca. 1907

11 - *Lekeitio*, Diego Rivera, ca. 1907

12 - Diego Rivera. ca. 1910-11

1907ko azaroan Riverak bere lehen erakusketan parte hartu zuen Espainian, konkretuki pintore madrildarraren estudioan antolatu 'Eduardo Chicharro y sus discípulos' moztan; dirudienez bertan irakasleak Lekeitioko udako egonaldian gauzatu lanen bilduma bat ere ikusi ahal izan zen.¹¹ Erakusketan Riverak aipatutako lau pieza aurkeztu zituen, zehazki *La Casona*, *En Vasconia*, *Cuando los remos descansan* eta *La parte de Pedro*, eta partaideen artean –Tellaechere ere presente zegoen– kritikak mexikarraren lana bereziki nabarmendu zuen.¹² Seguru asko *Iglesia de Lekeitio* edo *Piedra Vieja y flores nuevas*, moztan hartan egon ez zena, gobernuko dirulaguntzaren lehen sei hilabeteen ordain moduan Mexikora bidalia zuen ordurako.¹³ Zentzu honetan azpimarragarria da, baita ere, urte hartan Chicharrok Teodoro Dehesa gobernadoreari bere ikaslearen aldeko ziurtagiri bat bidali izana; bertan, Rivera langile nekazina zela, dohain bikainak agertzen zituela eta bere ailegaeratik aurrerapen ikusgarriak egin zituela berresten zuen.¹⁴

Riverak Lekeitioan egin zituen obren harri onaren lekuko Joaquín Sorollarengandik

jasotako laudorioa aipatu behar dugu, pintore mexikarrak bere memorieta biltzen duen testigantza araberak. Bertsoietako baten arabera, bisita horietako batean Sorolla –zeinak sarritan bisitatzen zuen Chicharroren estudioa eta, dirudienez, modan zegoen inpresionismo frantseserantz edo ortodoxia espainiarra gaitzen zuten korrante artistikoetarantz desbideratzen zen edonori errieta egiten zion– berriaz Riveraren lanak ikustera hurbildu zen; mexikarrak, Chicharro gomentatuta, *Iglesia de Lekeitio* edo *Piedra vieja y flores nuevas*, *En Vasconia* eta *Cuando los remos descansan* erakutsi zizkionean, pintore valentziar prestigioetsuak arrakasta handia iragarri zion etorkizunerako.¹⁵

Hurrengo urtean Riverak obra horietako batzuk erakusketa gehiagotara bidali zituen, zehazki Madrileko Arte Ederren Erakusketa Nazionalera 1908ko udaberrian, Julio Romero de Torres eta Santiago Rusiñol gailendu eta Chicharrok urrezko domina bat irabazi zuen moztan, edota urte bereko Zaragozako Erakusketa Hispano-Frantsesera, zeinean Riverak zilarrezko domina bat eta bilatutako aitorten ofiziala lortu zuen.

Handik eta gutxira Mexikora egindako bidaietako batean, lehen aldiz Artista Independenteen Elkartearen erakusketa batean parte hartu ostean, Riverak 1910eko azaroan bere bost koadro lekeitiarrak –eta identifikatu bako *Puerto vasco* izeneko marrazki bat– San Carlos Arte Ederren Akademian erakutsi zituen Gaztela, Madril, Paris eta Europako iparraldean egindako lanekin batera.¹⁶ Eferbeszentzia sozio-politiko batean, moztan haren inguruan independentzia mexikarraren mendeurrena ospatu behar zuen erakusketaren nolakotasunaren inguruko polemika bizia piztu zen. Riverak aurkeztu Lekeitioan gauzatu pinturak ez ziren publikoan berriz ere erakutsiko hamarkada asko pasa arte, bilduma partikular mexikar eta estatubatuarren esku geratu baitziren. Egun ere hala jarraitzen dute, *Iglesia de Lekeitio* edo *Piedra vieja y flores nuevas* lana salbu, Guanajuatoko Museo Casa Diego Riveran baitago.

Gaztelan margotu pintura batzuekin batera –horien artean *Noche de Ávila* (1907) eta *Calle de Ávila* (1908) aipatu behar dira, zein-

tzuetan misterio eta nostalgia atmosfera berezi bat eta bolumenen tratamendu interesgarri bat lortzen duen, hurrenez-hurren–, Lekeitioan osatu eta egun kontserbatzen diren mihiseetako batzuk, *La Casona* edo *La parte de Pedro* kasu, Europara lehen aldiz iritsi eta oraindik abangoardiarekin bat egin aurretik 1907 eta 1909 arteko Riveraren pieza esanguratsuenen artean kokatu behar dira. Formazio akademikoko artista gaztea teknikaren domeinurantzko prozesu batean aurkitzen da, artista moderno espainiarrengan nagusi diren nobedade plastikoak ezagutu eta horiekin modu lotsatian esperimentatuz [12. fig.]. Kale eszenak eta paisaia naturalak errepresentatzen dituzten kontraste luminiko eta kromatiko esanguratsuko izaera errealistako pinturak dira, marrazkiaren erabilera zuzen eta bolumenen eta kolorearen aplikazioan nolabaiteko ausardiarekin, kostunbrismo lokalarekiko hurbiltasun bat ere atzeman daitekeelarik.

13 - Diego Rivera aldamio batera igota

¹¹ PRADOS Y LÓPEZ, J.; M., 1976: 130.

¹² *El Imparcial*, 1907/11/12.

¹³ WOLFE, B., 1972: 53.

¹⁴ MARNHAM, P., 1999: 75.

¹⁵ RIVERA MARÍN, G., (2013), *Diego el Rojo*, Editorial Ink, 133. orr.; *Diego Rivera. Palabras ilustres*, 2007: 225; 231.

¹⁶ FAVELA, R., (1991), *El joven e inquieto Diego María Rivera 1907-1910*, INBA-Museo Estudio Diego Rivera, Editorial Secuencia, Mexiko, 159. orr.

Espainian egindako bere lehen egonaldian, paisaiaren tra-
taera errealistari dagokionean, Chicharroren eragina agerikoa
bada ere, Riverak Ignacio Zuloagaren influentzia jasoko zuen
laster. Pintore eibartarrak arrakasta handia zuen nazioartean
eta momentuko intelektual askorentzat erreferente piktorikoa
zen. Halaber, etorkizunean Rivera hainbeste txundituko zuen
Grecoren errebalorizazioaren protagonista nagusienetarikoa
izan zen Zuloaga.¹⁷ 1909an Espainia utzi arren, hurrengo ur-
teetan Riverak espainiar artistekin harremana mantendu zuen
eta bisita esporadikoetan bueltatu zen, baita ere noizbait Eus-
kal Herrira, adibidez 1914an Hondarribian Angel Zarraga bere
herrikidearekin beraneatzen zuten Robert eta Sonia Delaunay
ezagutu zituenean.

1909an Riverak Belgika –bertan Angelina Beloff margola-
ri errusiarra ezagutu zuen, hurrengo hamarkadan zehar bere
bikotea izango zena–, Ingalaterra eta Britainian zehar bidaiatu
zuen postinpresionismoaren ildoan lan eginez, modu definiti-
boan Parisen instalatu zen arte Montmartre inguruko pintore
nagusienekin harremanetan, bere produkzioak esperimenta-
zio estilistikorantz eta zehazki kubismo heterodoxo baterantz
eboluzionatu zuen, nolabaiteko arrakasta lortzeraino. Bidaia
ezberdinen eta abangoardia europarreko artistekin desadosta-
sun desberdinen ondoren, Mexikora bueltatu zen 1921an. Jai-
terrian Riverak –marxismo iraultzailearekin eta herrialdearen
herentzia kultural indigenarekin konprometituri– José Vas-
concelos Hezkuntza Ministroak pintura murala berrintegrazio
eta kulturalizazio modu legez definitu zuen politika kultural an-
biziotsuan parte hartu zuen, bere kide Frida Kahlorekin batera
artista nazional nagusia bihurtuz [13, 14 eta 15. fig.].

¹⁷ CALVO SERRALLER, F., 1987: 122.

14- Frida Kahlo eta Diego Rivera. ca. 1929

15 - Leon Trotsky, Diego Rivera eta
André Breton. 1938

Fitxa teknikoak:

La Casona. 1907
Olioa mihise gainean
90 x 110 zm.
Sinadura: *Diego M. Rivera 1907 Vizcaya*
Bilduma pribatua. Houston, Texas

- *Diego Rivera. Catálogo General de Obra de Caballete*, (1989), Dirección General de Publicaciones, CNA-INBA, 339. orr.

- FAVELA, R., (1991), *El joven e inquieto Diego María Rivera 1907-1910*, INBA-Museo Estudio Diego Rivera, Editorial Secuencia, Mexiko, 128; 159. orr.
- LOZANO, L. M.; CORONEL RIVERA, J., (1999), *Diego Rivera. Art & Revolución*, Conaculta/INBA - Ohio Arts Council, The Cleveland Museum of Art, Mexiko, 81. orr.
- LOZANO, L. M., (2011), *Diego Rivera, cubista: de la academia a la vanguardia (1907-1921)*, Fundación Unicaja, Malaga, 34; 35. orr.

Iglesia de Lekeitio edo Piedra vieja y flores nuevas
1907
Olioa mihise gainean
90 x 110 zm.
Sinadura: *Diego M. Rivera Vizcaya 1907*
Marte R. Gómez INBA Bilduma
Museo Casa Diego Rivera. Instituto Estatal de la Cultura de Guanajuato.

- *Diego Rivera. Catálogo General de Obra de Caballete*, (1989), Dirección General de Publicaciones, CNA-INBA, 339. orr.

- FAVELA, R., (1991), *El joven e inquieto Diego María Rivera 1907-1910*, INBA-Museo Estudio Diego Rivera, Editorial Secuencia, Mexiko, 44; 159. orr.
- DURÁN PAYAN, M. E.; RODRÍGUEZ PÉREZ, A. M., (2012), *Marte R. Gómez y Diego Rivera. Historia de una colección*, Ediciones La Rana, Mexiko.

La parte de Pedro
1907
Olioa mihise gainean
106,5 x 102,5 zm.
Sinadura: *Diego M. Rivera Vizcaya 1907*
María eta Manuel Reyero Bilduma.
Mexiko Hiria

- FAVELA, R., (1991), *El joven e inquieto Diego María Rivera 1907-1910*, INBA-Museo Estudio Die-

- go Rivera, Editorial Secuencia, México, 137; 159. orr.
- *Subastas de Arte Latinoamericano*, (2012), Morton Casa de Subastas, Mexiko, 58; 59. orr.
- *Picasso & Rivera: conversaciones a través del tiempo*, (2017), INBA, México, p. 220; 221.

Cuando los remos descansan
1907
Olioa mihise gainean
100,3 x 81,3 zm.
Sinadura: *Diego M. Rivera 1907 Lequeitio*
Bilduma pribatua. AEB

- FAVELA, R., (1991), *El joven e inquieto Diego María Rivera 1907-1910*, INBA-Museo Estudio Diego Rivera, Editorial Secuencia, Mexiko, 159. orr.

En Vasconia
1907
Olioa mihise gainean
110 x 89 zm.
Sinadura: *Diego M. Rivera Lequeitio 1907*
María eta Manuel Reyero Bilduma. Mexiko Hiria

- *Diego Rivera. Catálogo General de Obra de Caballete*, (1989), Dirección General de Publicaciones, CNA-INBA, 339. orr.

- FAVELA, R., (1991), *El joven e inquieto Diego María Rivera 1907-1910*, INBA-Museo Estudio Diego Rivera, Editorial Secuencia, Mexiko, 46; 159. orr.

Izenbururik gabe
1907
Olioa mihise gainean
59 x 79,5 zm.
Sinadura: *Al Sr. Lic Don Eliazar Espinosa con mi reconocimiento Diego M Rivera 1907 Vizcaya*
Galería de Arte Mexicano. Mexiko

Costa cantábrica
ca. 1907
Olioa taula gainean
28 x 18 zm.
Bilduma pribatua. Mexiko

- LOZANO, L. M., (2011), *Diego Rivera, cubista: de la academia a la vanguardia (1907-1921)*, Fundación Unicaja, Malaga, 36; 37. orr.

Lekeitio
ca. 1907
Olioa taula gainean
28 x 18 zm.
Sinadura: *Diego M. Rivera 1908*
Bilduma pribatua. Mexiko

- LOZANO, L. M., (2011), *Diego Rivera, cubista: de la academia a la vanguardia (1907-1921)*, Fundación Unicaja, Malaga, 38; 39. orr.

Vista de Lekeitio
Eduardo Chicharro y Agüera, 1907,
olioa mihise gainean, 54 x 71 zm.